

Značenje Newyorškog misala kao spomenika glagoljaške pismenosti

Andrew R. Corin

Ročki glagoljaški biennale, Roč, Croatia, September, 1995

Abstract

This paper compares the significance of two codices of the Croatian Glagolitic *Missale Plenum*, the New York Missal and the Hrvoje Missal, highlighting the “ordinariness” of the New York Missal in contrast to the uniqueness (especially linguistic) of the Hrvoje Missal and the especial value of the New York Missal precisely on account of its ordinariness. It provides some additional detail concerning the origin and significance of the New York Missal in addition to that provided in my 1986 dissertation and revised 1991 published version. In particular, it goes beyond the identification of the “main” scribe of the New York Missal with the main scribe of the First Oxford Missal to suggest a revised date for the completion of the New York Missal, probably early in the second half of the 15th century, based on J. Reinhart’s dating of the First Oxford Missal to the year 1463. The earliest estimates had placed the completion of the codex near the beginning of the 15th century, while my own earlier research had suggested a date most likely in the second quarter of the 15th century.

Newyorški misal (NYM) je drugi srednjovjekovni rukopis misala koji je dobio suvremeno izdanje. Prvi je bio Hrvojev misal (HM), čije je raskošno izdanje u dva toma izašlo 1973. godine. Ako usporedimo ove dvije knjige, vidjet ćemo da je NYM u mnogim pogledima sušta suprotnost od HM. Dok je posljednji bogato iluminiran, prvi ima samo četiri minijature evanđelista. Nekada je vjerojatno imao i sliku raspeća Kristova, koja se obično pojavljuje odmah prije kanona mise u sredini rukopisa, ali je ta slika nestala zajedno s listovima na

kojima se nalazila. Na HM je radio samo jedan pisar (i jedan iluminator), dok ih je na NYM radilo vjerojatno jedanaest. HM je potpisan od Butka pisara, dok je NYM anonimn. HM sadrži neke podatke o uvjetima njegovog nastanka (naročito o njegovoj vezi s vojvodom Hrvojem), dok NYM ne daje takve podatke. Ako ih je bilo, oni su nestali zajedno s nekoliko posljednjih listova rukopisa. Jezik HM je svjesno ponarodnjava na način koji ne nalazimo ni u jednom drugom rukopisu misala; jezik NYM je tipičan za srednjovjekovne rukopise misala, iako se njegovi pisari vrlo razlikuju u stupnju konzervativnosti i obrazovanja. Sve u svemu, moglo bi se reći da je HM, od svih rukopisnih hrvatskoglagoljskih misala, najposebniji, a NYM najobičniji.

Ali ta običnost NYM je za nas dragocjena, iako se na prvi pogled takva tvrdnja može činiti paradoksalnom. S jedne strane, obilje anonimnih detalja iz samog teksta otkriva nam vrlo zanimljivu povijest o nastanku ovog kodeksa. S druge strane, NYM, sa svojih jedanaest pisara razna uzrasta i iz raznih krajeva, pokazuje nam cijeli dijapazon lingvističke, ortografske i paleografske varijacije koja je bila moguća u vrijeme njegovog nastanka. U određivanju starosti drugih knjiga, koje je prepisivao jedan ili možda dva pisara, obično konstatiramo da je jezik ili rukopis nekog pisara karakterističan za određeno razdoblje, i da je zato sam kodeks mogao nastati u to doba. Međutim, uvijek postoji mogućnost da je dotični pisar bio neobično konzervativan ili nekonzervativan za vrijeme u kojem je djelovao, ili da je svoj jezik ili rukopis adaptirao iz nekih posebnih razloga. U ovakvim slučajevima, datiranje ili lokalizacija na osnovi jednog pisara može nas dovesti u zabludu. Ovakvu je grešku mnogo teže učiniti u slučaju NYM.

Što se tiče historijata samog NYM, ukazat ću na sljedeće činjenice. Prvo, na njegovih prvih 69 listova radilo je pet pisara, odnosno, da budemo precizniji, identificiramo pet različitih ruku. Pisari nisu radili jedan za drugim, već kao parovi. Na početnih 12 listova prva i druga ruka su se više puta smjenjivale, s tim što se jedanput, na samo četvrtini lista, javila i treća ruka. Onda na trinaestom listu četvrta ruka je zamijenila prvu, i ona—četvrta—radila je naizmjenično s drugom rukom sve do 52. lista. Onda je peta ruka zamijenila drugu, i ona—peta—radila je naizmjenično sa četvrtom do 60. lista, kada se vratila druga ruka, koja je ponovo radila kao partner četvrte sve do kraja 69. lista.

Onda na 70. listu javlja se nova ruka, i od sada do kraja knjige radi naizmjenično, na isti način kao prije, sedam različitih novih ruku. One koje smo sreli u prvom dijelu knjige više se ne vraćaju. Na granici između 69. i 70. lista dolazi još jedna promjena: naime, promijenjen je predložak s kojeg je naša knjiga prepisivana. Ovo se ne vidi odmah na osnovi analize samog NYM. Nema nikakvog prekida u tekstu, a granica dolazi usred rečenice. Jedino primjećujemo promjenu ruke, odnosno pisara. Međutim, usporedba raznih kodeksa misala otkriva da tekstovi u njima dolaze u dvije verzije. U NYM tekst do kraja 69. lista pripada jednoj verziji, dok onaj što slijedi pripada drugoj. Dakle, imamo novi kolektiv pisara i novi predložak, ali tekst je kontinuiran.

Slijedeća značajna činjenica je da je prva ruka iz samog početka NYM (ovo je inače najbolja i najpravičnija ruka u prvom dijelu knjige) upadljivo slična po paleografskim i lingvističkim kriterijima rukopisu najboljeg pisara iz drugog dijela, i to do te mjere da smijemo zaključiti da ove dvije ruke pripadaju istom pisaru, ali vjerojatno s dosta velikim vremenskim razmakom.

Nadalje, rukopis ovog istog autoritativnog pisara NYM, i to u onom obliku iz drugog dijela knjige, nalazimo kod glavnog pisara još jednog misala—tzv. Prvog oxfordskog misala. I, što je naročito važno, profesor Reinhart je u toj oxfordskoj knjizi našao napis koji ukazuje da je nastala godine 1463.

Na osnovi svih ovih unutrašnjih podataka, možemo rekonstruirati barem kostur povijesti nastanka našeg NYM—povijesti u kojoj se možda dobro ogleda vrijeme u kojem su se ovi događaji odvijali. Rad na NYM je počeo u jednom mjestu u kojem je radilo najmanje pet pisara. Znači, radi se o povećem samostanu ili skriptoriju, u kojem se moglo nekoliko ljudi istovremeno posvetiti ovom zanatu ili barem učiti da budu pisari. Isto tako, ima razloga misliti da je u tom samostanu (odnosno skriptoriju) radilo ljudi i iz sjevernijih i iz južnijih dalmatinskih krajeva—t.j., nisu svi bili iz iste okoline. Rad na knjizi je počeo najbolji i najobrazovaniji pisar, koji je sigurno bio autoritativna ličnost u kolektivu. Njegov partner je bio mnogo slabije obrazovan—jedva dovoljno za ovaj posao—i činio je mnogo grešaka. Poslije prvih 12 listova prvi—autoritativni—pisar predao je posao svojim podređenima i on nije više pisao.

Poslije 69. lista rad na NYM je prestao. Nastavio se poslije dužeg—vjerojatno višegodišnjeg—prekida, na novom mjestu, ili možda na istom, ali s potpuno izmijenjenim kolektivom pisara. Čak je i predložak iz kojeg se prepisivalo drukčiji. Samo je jedno ostalo isto: prvi, autoritativni pisar, istina s donekle izmijenjenim rukopisom, još uvijek vodi posao. Još uvijek smo u samostanskoj sredini (odnosno, u jednom velikom skriptoriju), samo što ovoga puta ima još više pisara—vjerojatno sedam. Još uvijek su oni različito obrazovani, iz raznih krajeva, i, po svoj prilici, raznih uzrasta. Još uvijek oni rade na isti način: u parovima, s tim što su se partneri s vremena na vrijeme mijenjali. Ovaj drugi period rada nije mogao biti daleko od nastanka Prvog oxfordskog misala 1463. godine. Vjerojatno je, dakle, da je rad na NYM započet kasno u prvoj polovini 15. vijeka, a završen negdje u drugoj polovini istog stoljeća.

Svakako najzanimljivije pitanje u vezi s našom knjigom je: zašto je došlo do prekida u radu i što se u međuvremenu dogodilo? Ima nekoliko mogućnosti. Prvo, ako pretpostavimo da je kodeks napisan u samostanskoj sredini, glavni autoritativni pisar je mogao napustiti samostan poslije završetka 69. lista i ponijeti nezavršeni misal sa sobom. Samo po sebi ovo zvuči krajnje nevjerojatno. Međutim, ako je došlo do neke katastrofe, i samostan je bio razoren ratom ili požarom, ili poharan kugom, ovakvo rješenje ne bi bilo toliko neočekivano. Druga je mogućnost da je rad bio obustavljen i mnogo kasnije nastavljen na istom mjestu. U ovom slučaju možemo pomisliti da je naručilac knjige (ako nije bila namijenjena za samostansku upotrebu) umro ili osiromašio, ili sam bio pogođen nekom katastrofom, i da je rad nastavljen tek kada je nađen novi sponzor koji je financirao završetak rada. Također, nije isključeno da se zaista dogodila neka katastrofa u samostanu, ali da je rad nastavljen u njegovim zidovima kad su se za to ponovo stvorili uvjeti. To bi bilo tek nakon što su ostali pisari starije grupe umrli, poginuli, ili iz ovog ili onog razloga otišli ili se prestali baviti prepisivanjem knjiga.

Svako od ovih predloženih objašnjenja nailazi na teškoće, i ima drugih koja bismo mogli formulirati, na primjer, da je naš misal proizvod svjetovnih skriptorija. Upadljivo je da u knjizi nema nijednog napisa koji bi upućivao na to da se rad na NYM nije obavljao u mirnim i inače normalnim uvjetima života. Ali i uz ovu pisarsku šutnju, uvjeren sam da imamo

dovoljno podataka da u budućim istraživanjima pobliže odredimo uvjete nastanka ovog kodeksa. Za to će biti potrebno, između ostalog, ustanoviti jesu li su još neki od jedanaest pisara NYM zasvjedočeni u drugim glagoljskim knjigama koje zaista sadrže izričite podatke o svom postanju. Dalje, bit će potrebno skupiti sve podatke o samostanima u kojima su se prepisivale glagoljske liturgijske knjige, kao i o svjetovnim glagoljaškim skriptorijima svih vrsta, bez obzira gdje se nalazili. Na kraju, moguće je da ćemo u tekstovima samog NYM, naročito u sanktoralu i ritualnim tekstovima, naći još neke indicije o zajednici kojoj je ova knjiga bila namijenjena. Do ovih saznanja nećemo doći lako ili uskoro, a nije isključeno da će ovo pitanje morati ostati za slijedeću generaciju istraživača.

O kasnijoj povijesti NYM ne znamo puno. Nedostatak bilješki i relativno mali broj ispravki u tekstu ukazuju na to da je misal možda bio malo korišćen i da se rijetko prodavavao. Na jednom mjestu, na dnu jednog lista, bez ikakvog objašnjenja i u istom rukopisu kao tekst iznad njega, nalazimo ime Zoranić. Je li to prezime pisara, ili je taj pisar na nekog Zoranića u tom trenutku mislio iz nama nepoznatih razloga, ne možemo danas odrediti. Povijest knjige se nastavlja tek u moderno doba, o čemu vam je već govorio profesor Birnbaum.

University of California, Los Angeles